

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА
ФАКУЛЬТЕТ ІСТОРІЇ ТА ФІЛОСОФІЇ

Н. М. Діанова

**НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАВОСЛАВНОГО
ДУХОВЕНСТВА В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ
ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ**

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

з вибіркового курсу для здобувачів третього (освітньо-наукового)
рівня спеціальності 032 «Історія та археологія»

ОДЕСА
ОНУ
2021

УДК 94(477)"18/19"
Д44

Автор:

Н. М. Діанова – доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України ОНУ імені І. І. Мечникова.

Рецензенти:

О. В. Сминтина – доктор історичних наук, професор, завідувачка кафедри археології та етнології України ОНУ імені І. І. Мечникова;

М. І. Михайлуца – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри українознавства, історико-правових та мовних дисциплін Одеського національного морського університету.

Рекомендовано вченою радою
факультету історії та філософії ОНУ імені І. І. Мечникова.
Протокол № 6 від 24.06.2020 р.

Діанова Н. М.

Д44 Наукова діяльність православного духовенства в контексті розвитку історичної науки : метод. рекомендації з вибіркового курсу для здобувачів третього (освітнього-наукового) рівня, спец. 032 «Історія та археологія» / Н. М. Діанова. – *Одеса: Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова*, 2021. – 32 с.

Проблема дослідження науково-історичної діяльності православного духовенства в Україні посідає окрему нішу в сучасній історичній науці, що зумовлено посиленням інтересу до його науково-історичної спадщини. У представленому методичному виданні наведено тематику й тезисне викладання лекційного матеріалу, список джерел та літератури, подано теми рефератів, тестові та залікові питання.

Методичні рекомендації призначені для здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня та тих, хто цікавиться зазначеною проблематикою.

УДК 94(477)"18/19"

© Діанова Н. М. 2021

© Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2021

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Мета та завдання навчальної дисципліни.....	5
Зміст навчальної дисципліни.....	6
Тематика семінарських занять	12
Самостійна робота.....	18
1. Загальна характеристика	18
2. Розподіл видів самостійної роботи за темами	18
3. Індивідуальне навчально-дослідне завдання (ІНДЗ)	21
4. Перелік орієнтовних тем рефератів	23
Методи контролю	24
1. Питання для підсумкового контролю	24
2. Взірці тестових завдань	25
3. Розподіл балів, які отримують докторанти	27
Джерела та література.....	27

ВСТУП

Вивчення науково-історичної діяльності православного духовенства є одним із актуальних завдань сучасної історіографії, що зумовлено важливістю його досліджень з церковної та світської історії, які є ваговою й невід'ємною складовою історії України. Деякі представники духовенства у своїх працях прагнули репрезентувати історію християнського Півдня, Близького Сходу та своїх єпархій, а деякі розглядали проблеми, пов'язані з українським козацтвом та урбанізаційними процесами, зокрема, в південному регіоні Російської імперії. Активна евристична робота, пошуки та вивчення речових пам'яток старовини сприяли накопиченню значного масиву документального матеріалу, який став підґрунтям для науково-історичних публікацій та популяризації історичних знань. Тож запропонований докторантам курс «Наукова діяльність православного духовенства в контексті розвитку історичної науки» може стати їм у нагоді в процесі роботи над дисертаційним дослідженням. Він є логічним продовженням спецкурсу для бакалаврів «Історія релігії та церкви в Україні» та курсу «Християнство на півдні України», який читається для магістрів.

Хронологічні рамки курсу охоплюють період XIX – початок XX ст., на який припав пік науково-історичної активності духовенства. Нижня межа зумовлена тим, що саме на початку XIX ст., на тлі політичних подій, які мали місце в Російській імперії та країнах Європи, спостерігалась активізація його наукового інтересу до історичних досліджень. Наукові пошуки здійснювались через опрацювання та введення до наукового обігу виявлених комплексів документів, що спричинило появу археографічних публікацій і становлення археографічної науки. Як наслідок, в історіографічній традиції XIX ст. з'явилася низка досліджень, які стосувалися різних аспектів історії, в тому числі й української. Верхня межа закінчується 1917 р., який ознаменував принципово новий період в історії розвитку держави, який фактично унеможливив наукову діяльність духовенства.

Курс складається з двох розділів (змістових модулів). Перший з них відображає дослідницьку діяльність православного духовенства, яка стосується становлення евристичного етапу історико-археографічних студій та процесу пошуків церковних старожитностей на землях України, їх вивчення та збереження в якості речових пам'яток.

Другий розділ присвячено дослідженню науково-історичної спадщини православного духовенства. З цією метою розглядаються найбільш важливі для історичної науки праці Київського митрополита Євгенія (Болховітінова); архієпископів: Гавриїла (Розанова), Інокентія (Борисова), Філарета (Гумилевського), Никанора (Бровковича); єпископів: Феодосія (Макаревського) та Порфирія (Успенського); протоієреїв: А. Г. Лебединцева, С. В. Петровського, С. А. Серафимова, М. І. Нікольського, М. К. Родіонова та інших.

Вагоме значення в контексті зазначеного дослідження має діяльність православних ієрархів у складі наукових товариств і установ, зокрема: в Одеському товаристві історії і старожитностей, Церковно-археологічному товаристві при Київській духовній академії, церковно-археологічних установах, губернських учених архівних комісіях тощо.

Концептуально зазначений курс має тісні зв'язки з іншими курсами, зокрема, з такими: «Новітні підходи і методи аналізу історичних джерел», «Сучасні досягнення історичної науки», «Дослідження місцевої історії України, кінець XVIII – початок XX ст.: персоналії, історична реконструкція та інтерпретація», «Історія, концепції та проблеми історичної науки» та ін. Програма курсу інтегрована в міждисциплінарне поле гуманітарного знання. Оскільки вона пов'язана з предметами інших наук, зокрема: історіографією, релігієзнавством, філософією тощо, то вагомого значення в даному контексті набуває міждисциплінарний підхід.

Мета зазначеного курсу полягає в дослідженні науково-історичної діяльності православного духовенства в Україні та визначенні його внеску в розвиток історичної науки.

Завдання навчальної дисципліни:

- ознайомити докторантів з основною джерельною базою та історіографією;
- дослідити основні напрями науково-історичної роботи православного духовенства;
- сформулювати поняття щодо його наукової спадщини.

Процес вивчення дисципліни спрямований на формування елементів наступних спеціальних (фахових) **компетентностей (СК)**:

а) здатність формулювати наукову проблему, робочі гіпотези досліджуваної проблеми, що передбачає глибоке переосмислення

наявних та створення нових цілісних знань та/або професійної практики (СК.01);

б) здатність до побудови тлумачно-інтерпретативних схем історичного наративу з використанням існуючих та власних теоретичних моделей в історичному та археологічному дослідженні (СК.03);

в) розуміння ключових проблем різних галузей історичної науки, відкритість до міждисциплінарного підходу (СК.08);

г) розуміти механізм комунікації носіїв різних культур та релігій, наслідки міжкультурної взаємодії; вміти здійснювати реконструкції моделей міжкультурних взаємин (СК.09).

Очікувані результати навчання:

- концептуальні наукові та практичні знання про новітні напрямки історичних досліджень, зокрема, місцевої історії, інтелектуальної історії, усної історії, просопографії тощо для розширення інформаційного простору в сфері історичних знань та формуванні суспільної свідомості (ПРЗ.01);
- вміння формулювати наукову проблему з огляду на ціннісні орієнтири сучасного суспільства та стан її наукової розробки (ПРЗ.02).

Навчальна дисципліна є вибіркоvim курсом, який призначений для здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти спеціальності 032 «Історія та археологія». Загальна кількість годин – 90. З них на лекції відведено 16 год., на семінарські заняття – 14 год., на самостійну роботу – 60 год., у тому числі на ІНДЗ – 30 годин. Загальна кількість кредитів – 3, залікових модулів – 2, змістових модулів – 2. Форма підсумкового контролю – залік.

ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

РОЗДІЛ 1. ЕВРИСТИЧНА ТА ДОСЛІДНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАВОСЛАВНОГО ДУХОВЕНСТВА

Тема 1. Археографічна діяльність духовенства

Становлення евристичного етапу історико-археографічних студій та участь у цьому процесі духовенства. Персонологічний підхід у процесі дослідження. Аналіз доробку найактивніших представників духовенства. Археографічні дослідження архієпископа

Гавриїла (Розанова) – першого архієрея, який перебував біля витоків археографії в південному регіоні Російської імперії. Його евристична робота в церковних і монастирських архівах, наслідком якої стали публікації з козацької тематики, в тому числі й «Историческая записка о Пустынно-Николаевском Самарском монастыре». Гавриїл – кваліфікований археограф, який уперше ввів до наукового обігу значний комплекс законодавчо-розпорядчих актів козацької старшини. Подальша публікація архієпископом документів із козацької тематики: «Всепопданейшее донесение императрице Екатерине II, генерал-поручика Текеля, об уничтожении Запорожской Сечи». Гавриїл (Розанов) – основоположник усної археографії в Україні – галузі науки, яка займається збиранням, записом, збереженням, систематизацією і науковою обробкою усних історичних джерел. Історія публікації його праці «Устное повествование бывшего запорожца, жителя Екатеринославской губернии и уезда, селения Михайловки, Никиты Леонтьевича Коржа».

Археографічна діяльність учня і послідовника Гавриїла (Розанова) – протоієрея С. Серафимова. Пошуки джерел з історії церкви та переклади рукописів з грецької. Публікація виявлених ним нових документів з історії Сурозької та Готфійської єпархій в Криму. Опис двотомної збірки рукописних матеріалів з історії Південної України, зібраної свого часу архієпископом Гавриїлом, із вступною приміткою.

Евристична робота єпископа Порфирія (Успенського) під час трьох його експедицій на Схід. Подорожі до Єгипту, Сирії, Лівії, Синайської пустелі та на Афон з метою пошуків стародавніх рукописів, книг, монет та вивчення пам'яток історії. Знахідка та опис знаменитого рукописного Синайського кодексу Священного Писання, датованого IV ст.

Дослідження Порфирієм історії православної церкви на Сході. Каталог грецьких рукописів бібліотеки монастиря Святої Катерини на Синаї. Публікація знайдених рукописних джерел у духовних періодичних виданнях, зокрема, в «Трудах Киевской духовной академии».

Археографічні публікації священика О. В. Гроздова.

У контексті опанування зазначеної теми докторанти мають звернути увагу на процес становлення евристичного етапу історико-археографічних студій та участь у цьому процесі ієрархів. Вони

мають усвідомити особливості археографічної діяльності представників православного духовенства. Їм рекомендується проаналізувати опубліковані джерела та визначити можливість їхнього використання у своїх наукових інтересах.

Тема 2. Вивчення та збереження речових пам'яток

Пошуки церковних старожитностей на землях України, їх вивчення та збереження. Проведення історичного дослідження стародавніх християнських пам'яток у містах Криму: Феодосії, Керчі, Судаку, Старому Криму та навколишній місцевості представниками духовенства на чолі з архієпископом Гавриїлом (Розановим). Опис стародавніх грецьких церков на Кримському півострові архієпископом Гавриїлом – «Список древних греческих церквей в Крымском полуострове, существовавших и существующих ныне». Публікація архієпископом частини зібраних під час польових досліджень матеріалів – «Остатки христианских ценностей в Крыму. Уезд Феодосийский».

Активізація процесу збереження та відродження християнських пам'яток на чолі з Херсонсько-Таврійським архієпископом Інокентієм (Борисовим). Проект реконструкції християнських пам'яток, розроблений архієпископом і надісланий до Св. Синоду – «Записка о возобновлении древних святых мест по горам Крымским». Археологічні розкопки в Херсонесі з метою виявлення та реконструкції стародавніх храмів. Організація процесу пошуків та відбудови християнських святинь Криму й залучення до нього єпархіального духовенства та світських науковців, частина з яких належала до різних наукових товариств. Діяльність в Криму протоієрея А. Лебединцева, архімандрита Полікарпа (Радкевича), ієромонаха Василя (Юдіна), ігумена Євгенія (Еклітейнга). Відродження на території Херсонеса церкви св. Володимира – ймовірного місця хрещення князя Володимира Святославовича. Співпраця духовенства з членами ОТІС М. Н. Мурзакевичем та З. А. Аркасом стосовно історичної достовірності місця знаходження храму та створення проекту його реконструкції. Проблема відновлення християнських старожитностей Криму в планах Інокентія (Борисова) після закінчення Кримської війни. Завершення будівництва храму св. Володимира в Херсонесі наприкінці XIX ст.

Збереження духовенством пам'яток церковної старовини в багатьох храмах та церковних музеях українських єпархій, зокрема

церковних раритетів, знайдених у результаті пошукової роботи та пожертвувані різними духовними й світськими особами. Роль запорозьких козаків у поповненні церковних пам'яток, які жертвували церквам і монастирям значні кошти, дорогоцінне начиння, рідкісні церковні книги та інші святині. Посилення в суспільстві інтересу до археології та старожитностей на рубежі ХІХ-ХХ ст. та поява церковно-археологічних музеїв.

При вивченні даної теми докторантам рекомендується дослідити різні види діяльності духовенства стосовно вивчення та збереження речових пам'яток. Докторанти мають звернути увагу на вагомість цієї складової дослідницької роботи духовенства в контексті розвитку історичної науки.

РОЗДІЛ 2. НАУКОВО-ІСТОРИЧНА СПАДЩИНА ПРАВОСЛАВНОГО ДУХОВЕНСТВА

Тема 3. Науково-історичні дослідження духовенства

Дослідження науково-історичного доробку православного духовенства. Історична діяльність Київського митрополита Євгенія (Болховитінова). Історичні студії Херсонсько-Таврійського архієпископа Гавриїла (Розанова) та духовенства підвідомчих йому єпархій. Поєднання елементів церковної та світської історії в дослідженнях архієпископа Гавриїла (Розанова) та архімандрита І. Вечеркова. Праця Гавриїла «Переселение греков из Крыма в Азовскую губернию и основание Готфийской и Кафийской епархии» як джерело для вивчення процесу іноземної колонізації Південної України.

Продовження розробки проблеми грецьких переселенців протоієреєм С. Серафимовим. Історична діяльність архієпископа Інокентія (Борисова) на посаді ректора Київської духовної академії. Впровадження ним нового – історичного методу при викладанні богослов'я та написанні наукових творів. Науково-історична діяльність архієпископа на чолі Херсонсько-Таврійської єпархії. Робота над історико-статистичним описом Херсонсько-Таврійської єпархії, упорядкування архіву Херсонської Духовної консисторії. Наукові зв'язки Інокентія з архієпископом Харківським (у подальшому Чернігівським) Філаретом (Гумилевським).

Науково-історичний доробок Філарета (Гумилевського). Публікація «Историко-статистическое описание Харьковской епархии» та «Историко-статистическое описание Черниговской

епархии». Праці архієпископа з історії Російської православної церкви.

«Статистико-хронологическое историческое описание Таврической епархии», протоієрея М. К. Родіонова. Видавнича діяльність духовенства Таврійської єпархії. Церковно-парафіяльні літописи та їх історичне значення.

Науково-історична діяльність Катеринославського єпископа Феодосія (Макаревського). Публікація його праці «Матеріали для історико-статистичного опису Катеринославської єпархії. Церкви та приходи минулого XVIII століття». Дослідження єпархії: поєднання церковної та світської історії, в тому числі й козацької тематики.

Науковий доробок Херсонського архієпископа Никанора (Бровковича).

Київський період наукової діяльності єпископа Порфирія (Успенського). Дослідження історії Східної православної церкви. Проблеми з публікацією наукових матеріалів, привезених ним із Сходу.

Історичні праці протоієрея А. Г. Лебединцева. Дослідження історії церковних храмів, у тому числі й Одеського Преображенського кафедрального собору, в творчості протоієрея С. В. Петровського. Світська тематика в історичних працях протоієрея. Науковий доробок протоієреїв С. А. Серафимова, М. І. Нікольського, О. Г. Назаревського та інших представників духовенства.

Докторанти мають розглянути основні історичні праці представників православного духовенства, творчо осмислити відповідний матеріал, зробити висновки з вивченої теми. Докторантам рекомендується зосередити увагу на окремих персоналіях духовенства, його науковій спадщині, її дотичності до розробки власної наукової проблематики та можливості використання у своїх наукових працях.

Тема 4. Участь православних ієрархів у роботі наукових товариств і установ

Форми участі духовенства в роботі Одеського товариства історії і старожитностей. Гавриїл (Розанов) як один із активних засновників ОТІС. Публікація представниками духовенства на сторінках «Записок Одесского общества истории и древностей» джерел та результатів наукових пошуків, подарунки до фонду музею пам'яток старовини,

особиста участь та залучення до цієї установи нових корисних членів. Співпраця з Товариством архієпископа Інокентія (Борисова) та наступних архієпископів Херсонської і Таврійської єпархій.

Участь духовенства в роботі Церковно-археологічного товариства при Київській духовній академії, яке здійснювало наукові дослідження з історії церкви та пошуки церковних старожитностей на українських землях. Музей Товариства як важливий науковий центр України. Форми співпраці священнослужителів з Церковно-археологічним товариством: пошук церковних старожитностей, документів і матеріалів з історії України та їх публікація, пожертви на користь музею Товариства у вигляді речових пам'яток церковної старовини, живопису, історичних речей та коштів, які сприяли його розвитку.

Науково-дослідницька робота православного духовенства у складі церковних історико-археологічних товариств у контексті пошуків і публікації письмових джерел та збереження речових пам'яток давнини, які знаходились в архівах єпархіальних установ.

Участь духовенства в роботі губернських учених архівних комісій, проведенні архівної, археографічної та археологічної роботи в межах відповідних єпархій, публікації документів та історичних розвідок. Діяльність найбільш потужної Таврійської вченої архівної комісії, яка стала повноцінним історико-краєзнавчим товариством і посіла провідне місце серед подібних установ. Особливості роботи Катеринославської вченої архівної комісії. Полтавська та Чернігівська вчені архівні комісії та їх успішна видавнича діяльність.

Утворення губернських історичних архівів, музеїв та бібліотек та участь духовенства в їхній роботі.

Докторанти мають зосередити увагу на окремих персоналіях православного духовенства та наукових інституціях, з якими воно співпрацювало. Рекомендується проаналізувати участь духовенства в складі різних наукових товариств та комісій і скласти порівняльну характеристику їх діяльності. Важливо з'ясувати значення співпраці священнослужителів з науковими товариствами і установами для подальшого розвитку історичної науки.

ТЕМАТИКА СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

До змістового модуля 1

Тема 1. Археографічна діяльність духовенства (2 год.)

1. Становлення евристичного етапу історико-археографічних студій та участь у цьому процесі духовенства.
2. Археографічна діяльність Херсонсько-Таврійського архієпископа Гавриїла (Розанова).
3. Археографічна діяльність протоієрея С. Серафимова.
4. Археографічна діяльність єпископа Порфирія (Успенського).
5. Археографічні публікації священнослужителів.

Рекомендована література

Основна

1. Гавриил, архиеп. Всеподданейшее донесение императрице Екатерине II, генерал-поручика Текеля об уничтожении Запорожской Сечи // ЗООИД. Одесса, 1853. Т. 3. Отд. 1. С. 587-589.
2. Гавриил, архиеп. Историческая записка о Пустынно-Николаевском Самарском монастыре. Одесса : Гор. тип., 1838. 64 с.
3. Гавриил, архиеп. Устное повествование бывшего запорожца, жителя Екатеринославской губернии и уезда, селения Михайловки, Никиты Леонтьевича Коржа. Одесса, 1842. 94 с.
4. Гавриил, архиеп. Хронологико-историческое описание церквей епархии Херсонской и Таврической // ЗООИД. Одесса, 1848. Т. II. С. 140–210.
5. Гермоген. Таврическая епархия. Псков : Тип. Губ. правления, 1887. 520 с.
6. Діанова Н. М. Внесок вищого православного духовенства Південної України у розвиток історичної науки і освіти (кінець XVIII – початок XX ст.) : монографія. Одеса : Фенікс, 2012. 319 с.
7. Лашков Ф. Ф. Архивные документы, относящиеся к истории сооружения в Херсонисе храма св. равноапостольного князя Владимира // ИТУАК. Симферополь, 1888. № 5. С. 19-75.
8. Порфирий (Успенский). Мнение о Синайской рукописи, содержащей в себе Ветхий Завет неполный и весь Новый Завет с посланием Святого Апостола Варнавы и книгою Ермы. СПб. : Тип. Имп. Акад. наук, 1862. 29 с.
9. Розвиток православ'я на півдні України кінець XVIII – початок XX ст. (на матеріалах Херсонської губернії та Південної Бессарабії): бібліографічний показник / Автор.-упоряд.: В. В. Самодурова, Н. М. Діанова, В. С. Кочмар. Одеса : Астропринт, 2010. 440 с.
10. Серафимов С. Заметки из архива Готфийской епархии в Крыму // ЗООИД. Одесса, 1867. Т. VI. Отд. 3. С. 591-595.
11. Серафимов С. Крымские христиане (греки) на северных берегах Азовского моря // Приб. к ХЕВ. 1862. № 3. С. 145-177.

12. Серафимов С. Материалы для истории Херсонской епархии со времени учреждения ее 1873 года до нашего времени // Приб. к ХЕВ. 1873. № 3. С. 69-73; № 4. С. 91-101; № 15. С. 399-401.
13. Серафимов С. Новые известия о древней Сугдейской (Сурожской) епархии в Тавриде // Приб. к ХЕВ. 1865. № 4. С. 161-181.

Додаткова

1. Журба О. І. Культурна та історико-археографічна діяльність архієпископа Гавриїла (В. Ф. Розанова) в Південній Україні // Дніпропетровський історико-археографічний збірник. Вип. 1. Дніпропетровськ, 1997. С. 220-238.
2. Лиман І. І. Російська православна церква на півдні України останньої чверті XVIII – середини XIX ст. Запоріжжя : РА «Тандем – У», 2004. 488 с.
3. Лисовой Н. Н. Сердце, вместившее Восток. К 200-летию со дня рождения великого русского церковного историка, основателя Русской Духовной Миссии в Иерусалиме епископа Порфирия (Успенского). Режим доступа : http://palomnic.org/sz_sr/personalii/porfiri_uspenski/1/
4. Хмарський В. М. Археографічна діяльність Одеського товариства історії і старожитностей: монографія. Одеса : Астропринт, 2002. 400 с.

Тема 2. Вивчення та збереження речових пам'яток (4 год.)

1. Історичні дослідження та опис стародавніх грецьких церков на Кримському півострові.
2. Процес відродження християнських пам'яток у Херсонській єпархії у другій половині XIX ст.
3. Збереження духовенством пам'яток церковної старовини в церковних музеях та храмах.
5. Роль запорозьких козаків у поповненні церковних раритетів.
6. Виникнення та діяльність церковно-археологічних музеїв.

Рекомендована література

Основна

1. Діанова Н. М. Внесок вищого православного духовенства Південної України у розвиток історичної науки і освіти (кінець XVIII – початок XX ст.) : монографія. Одеса : Фенікс, 2012. 319 с.
2. Иннокентий. Записка о епархии Готфской // Приб. к ХЕВ. 1862. № 12. Ч. 6. С. 168-187.
3. Иннокентий, архиеп. Записка о восстановлении древних святых мест по горам Крымским // Крымский архив. Симферополь, 1994. № 1. С. 104-108.
4. Иннокентий, архиеп. Записка Иннокентия, архиепископа Херсонского и Таврического, о новоучрежденной епархии Римско-католической в Херсоне // Русский архив. 1868. С. 412-436.
5. Иннокентий, архиеп. Насаждение и успехи христианства в древнем Херсоне // Приб. к ХЕВ. 1860. № 1. С. 5-9.

6. Иннокентий, архиеп. Св. Иоанн, епископ Готфийский // Приб. к ХЕВ. 1862. Ч. 6. С. 163–167.

Додаткова

1. Бертъе-Белагард А. Л. К истории христианства в Крыму. Мнимое тысячелетие. Одесса : Славянская тип., 1909. 113 с.
2. Максимович М. Письма о Киеве и воспоминания о Тавриде. СПб., 1871. 154 с.
3. Маркевич А. И. Несколько слов о деятельности в Тавриде Иннокентия, архиепископа Херсонского и Таврического: речь, произнесенная на заседании Таврической ученой комиссии 15 декабря 1900 г. Симферополь: тип. Тавр. губ. управления, 1901. 28 с.
4. Розвиток православ'я на півдні України кінець XVIII – початок XX ст. (на матеріалах Херсонської губернії та Південної Бессарабії): бібліографічний покажчик. / Автор.-упоряд.: В. В. Самодурова, Н. М. Діанова, В. С. Кочмар. Одеса : Астропринт, 2010. 440 с.
5. Симоненко І. М. Губернські вчені архівні комісії в Україні : Історіографічний огляд і бібліографічний покажчик. К., 2003. 132 с.

До змістового модуля 2

Тема 3. Науково-історичні дослідження духовенства (4 год.)

1. Історична діяльність Київського митрополита Євгенія (Болховитінова).
2. Історичні студії Херсонсько-Таврійського архієпископа Гавриїла (Розанова) та духовенства підвідомчих йому єпархій.
3. Історична діяльність архієпископа Інокентія (Борисова).
4. Науково-історичний доробок Чернігівського архієпископа Філарета (Гумилевського).
5. Науково-історична діяльність Катеринославського єпископа Феодосія (Макаревського).
6. Історичні дослідження православного духовенства на українських землях.

Рекомендована література

Основна

1. Болховітінов Євгеній (митрополит). Вибрані праці з історії Києва. К. : Либідь: ІСА, 1995. 488 с.
2. Гавриил, архиеп. Остатки христианских древностей в Крыму. Уезд Феодосийский // ЗООИД. Одесса, 1844. Т. 1. С. 320-328.
3. Гавриил, архиеп. Отрывок повествования о Новороссийском крае из оригинальных источников почерпнутый // ЗООИД. Одесса, 1853. Т. 3. Отд. I. С. 79-129.

4. Гавриил, архиеп. Переселение греков из Крыма в Азовскую губернию и основание Готфийской и Кафийской епархии // ЗООИД. Одесса, 1844. Т. 1. С. 197-204.
5. Гавриил, архиеп. Продолжение очерка истории о Новороссийском крае. Период с 1787 по 1837-й год // ЗООИД. Одесса, 1863. Т. 5. С. 420–490.
6. Гавриил, архиеп. Хронологико-историческое описание церквей епархии Херсонской и Таврической // ЗООИД. Одесса, 1848. Т. II. С. 140–210.
7. Гермоген. Таврическая епархия. Псков : Тип. Губ. правления, 1887. 520 с.
8. Діанова Н. М. Внесок вищого православного духовенства Південної України у розвиток історичної науки і освіти (кінець XVIII – початок XX ст.) : монографія. Одеса : Фенікс, 2012. 319 с.
9. Лебединцев А. О Феодосийской (викарной) епархии // Приб. к ХЕВ. 1861. Ч. 2. С. 40-57.
10. Лебединцев А. Столетие церковной жизни Крыма, 1783-1883 // ЗООИД. Одесса, 1883. Т. XIII. С. 201-219.
11. Лебединцев А. Ханская Украина // ЗООИД. Одесса, 1913. Т. XXXI. I. Исследования. С. 1-22.
12. Никанор, архиепископ Херсонский и Одесский: биографические материалы / предисл. С. В. Петровского. Одесса : тип. Фесенко, 1900. 409 с.
13. Петровский С. Одесский Архиерейский дом и Крестовая при нем церковь (Историческая записка по архивным делам Херсонской Духовной Консистории). Одесса: издание Одесского Архиерейского Дома, 1917. 44 с.
14. Петровский С. Одесский Преображенский, ныне кафедральный собор: к столетию со дня его освящения, 14 ноября 1795 г. – 25 мая 1808 г.: историческое описание и биографии по вновь изданным документам, сообщенным А. М. Гаммовым. Одесса : тип. Е. И. Фесенко, 1908. 480 с.
15. Родионов М. К. Статистико-хронологическое описание Таврической епархии. Общий и частный обзор. Симферополь : Таврич. губ. тип., 1872. 269 с.
16. Розвиток православ'я на півдні України кінець XVIII – початок XX ст. (на матеріалах Херсонської губернії та Південної Бессарабії): бібліографічний покажчик. / Автор.-упоряд.: В. В. Самодурова, Н. М. Діанова, В. С. Кочмар. Одеса : Астропринт, 2010. 440 с.
17. Серафимов С. Воспоминание о Преосвященном Гаврииле, первом (в Одессе) архиепископе Херсонском и Таврическом, а потом Тверском и Кашинском Одесса : Нитче, 1859. 84 с.
18. Серафимов С. Евгений Булгарис, архиепископ Славянский и Херсонский // Приб. к ХЕВ. 1863. № 11. С. 122-132; № 12. С. 172-182.
19. Феодосій (Макаревський). Матеріали для історико-статистичного опису Катеринославської єпархії. Церкви та приходи минулого XVIII століття : ВАТ «Дніпрокнига», 2000. 1080 с.
20. Филарет (Гумилевский). Историко-статистическое описание Харьковской епархии. Изданное в пользу девиц духовного звания. Отд. I. М.: Готье, 1852. 236 с.

21. Филарет (Гумилевский). Историко-статистическое описание Черниговской епархии. Кн. 1-6. Чернигов, 1873-1874.

Додаткова

1. Барсов Н. И. Материалы для биографии Иннокентия Борисова, архиепископа Херсонского и Таврического : в 2 вып. Вып. 1. СПб. : Елеонский, 1884. 150 с.
2. Беднов В. Преосвященный Феодосий, епископ Екатеринославский и Таганрогский, и его труды по истории Екатеринославщины Екатеринослав : тип. С. И. Барановского, 1910. 24 с.
3. Максимович М. Письма о Киеве и воспоминания о Тавриде. СПб., 1871. 154 с.
4. Непомнящий А. А. Роль духовних осіб у розвитку історичного краєзнавства в Криму (друга половина XIX – початок XX ст.) // УІЖ. 2003. № 4. С. 123-134.
5. Петровский С. Семь Херсонских архиепископов. Одесса : тип. Фесенко, 1894. 184 с.
6. Рукавіцина Є. В. Бібліотека і архів митрополита Євгенія (Є. О. Болховітінова) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 05.25.04. Київ, 1995. 19 с.
7. Тарасенко О. Архієпископ Філарет (Гумілевський) та його внесок у розвиток церковно-історичних студій в Україні в середині XIX ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Київ, 2002. 19 с.
8. Швидько Г. К. Єпископ Феодосій Макаревський – дослідник історії Катеринославщини // Історія України: маловідомі імена, події, факти : Збірник статей. Вип. 8. К. : Рідний край, 1999. С. 276-282.
9. Яковлев В. А. Архимандрит Антонин // ЗООИД. Одеса, 1895. Т. XVIII. 13. Некрологи. С. 10.
10. Яковлев В. А. Епископ Порфирий (Успенский) // ЗООИД. Одесса, 1886. Т. XIV. Отд. 3. С. 800-803.
11. Яковлев В. А. Преосвященный Феодосий (Макаревский), епископ Екатеринославский // ЗООИД. Одесса, 1888. Т. XIV. С. 813-814.
12. Яковлев В. А. Протоиерей Г. Попруженко // ЗООИД. Одесса, 1889. Т. XV. С. 858-861.
13. Яковлев В. А. Протоиерей Серафим Антонович Серафимов // ЗООИД. Одесса, 1886. Т. XIV. Отд. 3. С. 804-806.
14. Ястребов М. Ф. Высокопреосвященный Иннокентий (Борисов) как профессор богословия Киевской духовной академии // Труды КДА. 1900. Т. 3. № 12. С. 522-566.
15. Яцюк М. «Матеріали для історико-статистичного опису Катеринославської єпархії» як джерело до історії Грецької Православної Церкви в Україні // Грецьке православ'я в Україні. Збірник наукових статей і матеріалів. К. : Прайм, 2002. С. 89-92.

Тема 4. Участь православного духовенства в роботі наукових товариств і установ (4 год.)

1. Форми участі духовенства в роботі Одеського товариства історії і старожитностей.
2. Участь духовенства в роботі Церковно-археологічного товариства при Київській духовній академії.
3. Участь духовенства в роботі губернських учених архівних комісій.
4. Утворення губернських історичних архівів, музеїв і бібліотек та участь духовенства в їхній роботі.

Рекомендована література

Основна

1. Діанова Н. М. Внесок вищого православного духовенства Південної України у розвиток історичної науки і освіти (кінець XVIII – початок XX ст.) : монографія. Одеса : Фенікс, 2012. 319 с.
2. Розвиток православ'я на півдні України кінець XVIII – початок XX ст. (на матеріалах Херсонської губернії та Південної Бессарабії): бібліографічний показник. / Автор.-упоряд.: В. В. Самодурова, Н. М. Діанова, В. С. Кочмар. Одеса : Астропринт, 2010. 440 с.
3. Симоненко І. М. Губернські вчені архівні комісії в Україні : Історіографічний огляд і бібліографічний показник. К., 2003. 132 с.
4. Федоренко М. О. Дослідження джерел з історії Церковно-історичного та археологічного товариства при Київській духовній академії 1872-1920 рр.: історіографічний аспект // Гілея : науковий вісник. Збірник наукових праць / голов. ред. В. М. Вашкевич. К. : УАН ТОВ «НВП VIP», 2011. Випуск 50 (№ 8). С. 237-242.

Додаткова

1. Отчет Церковно-Археологического общества при Киевской духовной Академии за 1900 г. //Труды Киевской духовной Академии. Т. 1. Кн. 3. К., 1901.
2. Отчет Церковно-исторического и Археологического общества при Киевской духовной Академии за 1904 г. //Труды Киевской духовной Академии. Т. 1. Кн. 4. К., 1905.
3. Серафимов С. Воспоминание о Преосвященном Гаврииле, первом (в Одессе) архиепископе Херсонском и Таврическом, а потом Тверском и Кашинском Одесса : Нитче, 1859. 84 с.
4. Филимонов С. Б. Хранители исторической памяти Крыма. Симферополь : Таврия, 1996. 120 с.
5. Хмарський В. М. Археографічна діяльність Одеського товариства історії і старожитностей: монографія. Одеса : Астропринт, 2002. 400 с.
6. Шип Н. А. З історії Київської духовної академії // УІЖ. 1996. № 3. С. 91-104.

САМОСТІЙНА РОБОТА

Загальна характеристика

Самостійна робота здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня є важливою формою для опанування зазначеного курсу. Вона передбачає вивчення докторантами рекомендованої та додаткової літератури, ознайомлення з джерелами та підготовку конспектів у процесі підготовки до лекцій. Це дає можливість не лише більш повно усвідомити запропонований лекційний матеріал, а й взяти участь у його обговоренні та можливій дискусії стосовно відповідної теми.

Ваговою складовою самостійної роботи є виконання індивідуального навчально-дослідного завдання (ІНДЗ), яке сприяє креативному вивченню навчальної програми та подальшому формуванню в докторантів наукових методів дослідження. Форму ІНДЗ докторанту рекомендується обирати у відповідності до власних наукових інтересів, узгодивши її з викладачем. Цей вид роботи є самостійним дослідженням на основі ґрунтовного вивчення джерел і літератури з обраної теми, опрацювання методичних матеріалів, різноманітних історичних довідників та використання інформації, отриманої під час лекцій. Докторант має якісно підготувати ІНДЗ і подати його у вигляді презентації. При цьому доцільно буде вказати зв'язок підготовленого завдання з проблематикою його наукового дослідження.

Розподіл видів самостійної роботи за темами

№ з/п	Назва теми/ види завдань	Кількість годин
1	Археографічна діяльність духовенства / [1], [2], [3]	12
2	Вивчення та збереження речових пам'яток / [1], [2], [3]	12
3	Науково-історична спадщина православного духовенства / [1], [2], [3]	16
4	Участь православних ієрархів у роботі наукових товариств і установ / [1], [2], [3]	12
5.	ІНДЗ	30
	Разом	82

До цієї частини самостійної роботи відноситься:

[1] – підготовка до лекцій, ознайомлення з базовою літературою;

[2] – ознайомлення з джерелами;

[3] – ознайомлення зі спеціальною літературою.

Тема 1. Археографічна діяльність духовенства

На самостійну роботу для опанування зазначеної теми докторантам рекомендується відвести 8 год. За цей час вони мають ознайомитися з позиціями [2, 3, 4, 8, 11, 26, 29, 32] із списку основних джерел та літератури і позиціями [4, 6, 13, 17, 18] із списку додаткової літератури. Докторанти мають скласти конспект з рекомендованої та опрацьованої ними літератури. Варто звернути увагу на особливості зазначеного напряму діяльності представників духовенства. Важливо визначити найбільш активних учасників цього процесу на основі їх археографічних студій.

У нагоді докторантам можуть стати деякі методики дослідницького інструментарію. Зокрема, евристичний метод дослідження використати для пошукової роботи в архівних та бібліотечних установах. Для аналізу виявлених історичних джерел та літератури можна скористатися методом аналізу та синтезу. Ці методи можуть бути застосованими й при вивченні наступних тем.

Здійснена самостійна робота разом та прослуханий лекційний матеріал дадуть можливість найбільш повно засвоїти вказану тему. Усвідомлення отриманої інформації стане в нагоді при виборі ІНДЗ.

Тема 2. Вивчення та збереження речових пам'яток

На самостійну роботу з вивчення даної теми докторантам відводиться 6 год. упродовж яких рекомендується здійснити наступне. Насамперед, ознайомитися з позиціями [4, 11, 13, 17, 24, 26] із списку основних джерел та літератури і позиціями [1, 3, 6, 9, 10, 13] з переліку додаткової літератури. На основі опрацьованої літератури рекомендується скласти відповідний конспект.

Варто звернути увагу на той факт, що значна кількість церковних старожитностей знаходилася на території Криму, який здавна вважався колискою християнства, де упродовж віків діяло безліч храмів і монастирів. Від більшості з них на початку ХІХ ст. залишилися одні руїни, які перебували в стані забуття. Херсонсько-Таврійський архієпископ Інокентій (Борисов), під безпосереднім керівництвом якого розпочалося відродження цих християнських

святинь, залучав до цього процесу духовенство та світських науковців, у тому числі й членів різних наукових товариств.

У процесі роботи докторантам рекомендується застосувати деякі загальнонаукові методики. Крім вказаних у попередній темі варто скористатися дескриптивним і ретроспективним методами. Вони дають змогу детально відтворити переважну більшість історичних сюжетів, пов'язаних із діяльністю духовенства в контексті вивчення та збереження речових пам'яток.

Опрацьований матеріал допоможе визначитись при виборі форми ІНДЗ.

Тема 3. Науково-історична спадщина православного духовенства

Самостійна робота для вивчення вказаної теми потребує 8 год. Докторантам рекомендується ознайомитися з основними працями представників духовенства. Це позиції [1, 5, 6, 7, 9, 10, 11, 12, 14, 15, 16, 18, 19, 20, 21, 23, 25, 26, 27, 28, 30, 31, 33, 34, 35] із списку основних джерел та літератури та позиції [1, 2, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 13, 14, 15, 19, 20, 21] із списку додаткової літератури. Опрацьовані матеріали доцільно законспектувати, для більш повного усвідомлення науково-історичної діяльності священнослужителів та їхнього внеску до розвитку історичної науки. Опанування зазначеної теми може прислужитися при підготовці ІНДЗ.

У контексті самостійної роботи докторантам рекомендується застосування принципів наукового пізнання. Зокрема, принцип об'єктивності дозволить здійснити критичну класифікацію джерел, що сприятиме об'єктивному підходу в процесі дослідження наукової діяльності духовенства, критичному осмисленню його наукового доробку й внеску в розвиток історичної науки. Принцип системності дасть можливість розглянути інтелектуальні та наукові зв'язки духовенства з представниками громадськості, науковцями та однодумцями на тлі становлення та розвитку історичної науки та наукових інституцій. Адже наукові погляди священнослужителів формувалися не лише завдяки власним позиціям, але й під впливом інтелектуального середовища та окремих особистостей. Докторантам варто скористатись також типологічними дослідницькими методами класифікації та періодизації, які можуть бути задіяні при розгляді історіографічного доробку духовенства.

Тема 4. Участь православних ієрархів у роботі наукових товариств і установ

На самостійне опрацювання матеріалів із зазначеної теми рекомендується 8 год. Цей час відведено на опрацювання основних джерел і літератури: позиції [11, 26] та додаткової літератури: позиції [6, 7, 8, 10, 11, 13]. Складений у відповідності до теми конспект літератури дасть можливість опанувати матеріал і визначитись щодо форми ІНДЗ.

Рекомендується звернути увагу на форми участі духовенства в роботі відповідних наукових товариств та пріоритетні напрями їх діяльності. У нагоді докторантам стане використання загальнонаукових методів дослідження. Завдяки застосуванню історико-генетичного методу можна простежити закономірності й передумови виникнення наукових товариств, з'ясувати основні напрями їх еволюції та участі духовенства в процесі їхньої діяльності. Застосування статистичного, історико-порівняльного та історико-типологічного методів допоможе з'ясувати спільні та відмінні риси у функціонуванні наукових товариств та установ на території України, визначити особливості їхньої наукової спадщини та специфіку співпраці з ними вищого духовенства. Застосування просопографічного методу дозволить відтворити основні напрями науково-історичної роботи духовенства і розглянути їх в контексті розвитку наукових товариств і установ, з якими воно активно співпрацювало.

Індивідуальне навчально-дослідне завдання

Індивідуальне навчально-дослідне завдання включене до структури самостійної роботи докторантів та призначене для розвитку навичок наукових досліджень. Воно націлене на поглиблене вивчення різних аспектів проблематики курсу. Виконання ІНДЗ сприяє формуванню елементів відповідних компетентностей, в тому числі й здатність використовувати науково-історичну спадщину православного духовенства у відповідності до своїх наукових досліджень. Докторантам пропонуюся різні форми ІНДЗ, зокрема: виконання реферату, написання есе та підготовка усної доповіді за вказаними темами. Ці форми завдання передбачають:

- ознайомлення з рекомендованими науковими працями з курсу та першоджерелами, які репрезентують різні аспекти обраної для ІНДЗ проблематики;

- поглиблене вивчення біографічних даних окремих представників духовенства, їхньої науково-історичної спадщини та внеску в розвиток історичної науки;

- написання наукової доповіді чи історичного есе на одну з тем, запропонованих у межах курсу;

- підготовка презентації власного напряму науково-дослідних студій, в яких відбивалися б теоретичні напрацювання курсу.

Після обрання відповідної форми ІНДЗ докторанти мають ознайомитися зі списком відповідних джерел та літератури курсу, електронними ресурсами, здійснити пошукову діяльність у Науковій бібліотеці ОНУ імені І. І. Мечникова та інших бібліотеках, використати бібліографічну підтримку бібліотек.

У рефераті обрана тема має бути розкрита в такому порядку: аналіз вивчених джерел та історичної літератури, розділи, в яких розкриваються завдання реферату, висновки до тексту реферату, список використаних джерел та літератури і наукові посилання в тексті. Робота має бути достатньо персоніфікованою.

Рекомендований обсяг реферату 20-30 сторінок, шрифт 14, інтервал 1,5.

Усна доповідь готується за темою реферату. Докторант має озвучити аналіз джерел і літератури, змістовно викласти текст доповіді, зробити ґрунтовні висновки.

Есе має більше, ніж реферат, відображати власну позицію автора щодо обраної проблеми. Текст есе має містити оригінальну ідею, роздуми автора над проблемою з використанням порівняльного підходу, інших сучасних методологічних підходів. Есе має містити вступ, у якому дається характеристика використаної докторантом історіографії та джерел, основний текст із відповідними науковими посиланнями, висновки та список використаних джерел й літератури. Обсяг есе 20-30 сторінок, шрифт 14, інтервал 1,5.

Важливим завданням для докторантів має бути підготовка презентації своєї індивідуальної роботи. Презентація може бути традиційною – усною, без використання демонстраційної апаратури. Проте для більш якісного сприйняття здійсненого докторантами дослідження рекомендується проведення презентації з використанням відповідних технічних засобів. Це сприяє візуалізації, кращому засвоєнню та систематизації матеріалу. Якісно проведена презентація зазвичай викликає інтерес слухачів, який проявляється в додаткових

питаннях до доповідача, обговоренні поданого реферату (есе, доповіді) та проведенні дискусії.

Перелік орієнтовних тем рефератів / доповідей

1. Археографічна діяльність архієпископа Гавриїла (Розанова).
2. Історичний портрет Київського митрополита Євгенія (Болховитінова) в контексті наукової діяльності.
3. Історичний портрет архієпископа Інокентія (Борисова) як науковця.
4. Науково-історична діяльність архієпископа Інокентія (Борисова) під час перебування на чолі Херсонсько-Таврійської єпархії.
5. Історичні дослідження єпископа Порфирія (Успенського).
6. Науково-історичні праці Катеринославського єпископа Феодосія (Макаревського).
7. Науково-історичний доробок Харківського (у подальшому Чернігівського) архієпископа Філарета (Гумилевського).
8. Історичний портрет архієпископа-науковця Філарета (Гумилевського).
9. Історичні праці протоієрея С. Петровського.
10. Дослідження історії перших одеських храмів у працях протоієрея А. Лебединцева.
11. Археографічна діяльність протоієрея С. Серафимова.
12. Участь представників духовенства у пошуках та збереженні церковних старожитностей Херсонеса.
13. Історико-статистичні описи українських єпархій як історичне джерело з історії України.
14. Участь духовенства в роботі Одеського товариства історії і старожитностей.
15. Науковий доробок духовенства Таврійської вченої архівної комісії.
16. Особливості роботи духовенства в складі Катеринославської вченої архівної комісії.
17. Участь духовенства в роботі Церковно-археологічного товариства при Київській духовній академії.
18. Музей Церковно-археологічного товариства при Київській духовній академії як важливий науковий центр України.
19. Участь духовенства в роботі Полтавської вченої архівної комісії.
20. Співпраця священнослужителів з Чернігівською вченою архівною комісією.

Методи контролю

Для з'ясування ефективності процесу навчання передбачаються індивідуальний та груповий методи поточного контролю, який відбувається в усному вигляді та у письмовому, при написанні тестових завдань. Зазначений контроль дає можливість перевірити якість здійсненої докторантами самостійної роботи та з'ясувати отримані ними знання.

Підсумковий модульний контроль проводиться усно, у вигляді заліку на основі питань до нього.

Питання для підсумкового контролю

1. Основні напрями історичних досліджень православного духовенства.
2. Дослідження археографічної діяльності православного духовенства.
3. Архієпископ Гавриїл (Розанов) як один з основоположників усної археографії.
4. Дослідження науково-історичної спадщини архієпископа Гавриїла (Розанова).
5. Особливості науково-історичної діяльності архієпископа Інокентія (Борисова).
6. Особливості роботи духовенства в складі Губернських вчених архівних комісій.
7. Науково-історична діяльність Київського митрополита Євгенія (Болховитінова).
8. Особливості евристичної роботи єпископа Порфирія (Успенського).
9. Дослідження діяльності духовенства по вивченню та збереженню речових пам'яток.
10. Аналіз співпраці православного духовенства з Одеським товариством історії і старожитностей.
11. Дослідження діяльності духовенства в складі Церковних історико-археологічних товариств.
12. Дослідження науково-історичної спадщини архієпископа Філарета (Гумилевського).
13. Аналіз науково-історичних праць Катеринославського єпископа Феодосія (Макаревського).

14. Аналіз діяльності православного духовенства в контексті розвитку історичної науки.
15. Приклади поєднання церковної і світської історії в наукових працях православного духовенства.

Взірці тестових завдань

1. Хто із православних архієреїв мав найбільшу кількість публікацій на сторінках «Записок Одесского общества истории и древностей»: а) Димитрій (Муретов); б) Гавриїл (Розанов); в) Феодосій (Макаревський).
2. Хто із представників духовенства в 1860-ті рр. був одним із найактивніших археографів ОТІС: а) С. Петровський; б) А. Лебединцев; в) С. Серафимов.
3. Хто із православних священнослужителів розпочав дослідження історії Одеського кафедрального Преображенського собору: а) С. Петровський; б) М. Родіонов; в) А. Лебединцев.
4. Він здійснював активну евристичну роботу в афонських монастирях. Вкажіть ім'я цієї людини: а) Димитрій (Ковальницький); б) Порфирій (Успенський); в) Іоаким (Вечерников).
5. Хто є автором праці «Отрывок повествования о Новороссийском крае из оригинальных источников почерпнутый»: а) Євгеній (Болховитінов); б) Філарет (Гумилевський); в) Гавриїл (Розанов).
6. Хто започаткував новий історико-порівняльний метод у написанні своїх наукових творів: а) Гавриїл (Розанов); б) Інокентій (Борисов); в) Макарій (Булгаков).
7. Священнослужитель, що опублікував ґрунтовну працю, присвячену історії Одеського кафедрального Преображенського собору: а) С. Петровський; б) М. Нікольський; в) А. Лебединцев.
8. Хто із архієреїв започаткував традицію співпраці духовенства з ОТІС: а) Димитрій (Муретов), б) Інокентій (Борисов); в) Гавриїл (Розанов).
9. Хто із представників духовенства зініціював процес відбудови християнських святинь Криму: а) Полікарп (Радкевич); б) А. Лебединцев; в) Інокентій (Борисов).
10. Хто склав опис стародавніх грецьких церков на Кримському півострові: а) Євгеній (Еклітейнг); б) Гурій (Карпов); в) Гавриїл (Розанов).

11. Хто із архієпископів був ініціатором заснування Одеського церковно-археологічного музею: а) Димитрій (Ковальницький); б) Гавриїл (Бонулеско-Бодоні); в) Никанор (Бровкович).
12. Одним із перших завершив і опублікував опис своєї єпархії: а) Херсонсько-Таврійський архієпископ Інокентій (Борисов); б) Харківський архієпископ Філарет (Гумилевський); в) Катеринославський єпископ Феодосій (Макаревський).
13. Хто зарекомендував себе в якості активного помічника Інокентія (Борисова) при відродженні церкви св. Володимира в Херсонесі: а) протоієрей О. Логіновський; б) ієромонах Василь (Юдін); в) архімандрит Полікарп (Радкевич).
14. Важливим науковим центром, де здійснювали наукову роботу професори Київського та Новоросійського університетів, працівники музеїв та бібліотек України з кінця ХІХ ст. стало: а) Церковно-археологічне товариство при Київській духовній академії; б) ОТІС; в) Катеринославська вчена архівна комісія.
15. Історико-краєзнавче товариство, яке мало свій друкований орган, де публікувалися документи та матеріали з історії християнства Криму: а) Церковно-археологічне товариство при Київській духовній академії; б) Таврійська вчена архівна комісія; в) Полтавська вчена архівна комісія.
16. До активних діячів ТВАК належали: а) священник О. Гроздов; б) протоієрей А. Лебединцев; в) ігумен Євгеній (Еклітейнг).
17. Яка із вчених архівних комісій посідала провідне місце у видавничій діяльності серед усіх архівних комісій Російської імперії: а) Полтавська вчена архівна комісія; б) Чернігівська вчена архівна комісія; в) Таврійська вчена архівна комісія.
18. Вихованець Київської духовної академії, в подальшому професор С-Петербурзької духовної академії, Московський митрополит, автор багатотомного видання «История Русской Церкви», який підтримував зв'язки з духовенством України: а) Філарет (Дроздов); б) Філарет (Гумилевський); в) Макарій (Булгаков).
19. Хто є автором «Путевых заметок ректора Екатеринославской духовной семинарии»: а) М. Чемена; б) І. Вечерков; в) Антоній (Брянцев).
20. У працях кого із представників духовенства присутня козацька тематика: а) Феодосій (Макаревський); б) О. Назаревський; в) А. Лебединцев.

Розподіл балів, які отримують докторанти

Поточний контроль				Модуль- ний контроль № 1	Модуль- ний контроль № 2	Сума балів
Змістовий модуль №1		Змістовий модуль № 2				
T1	T2	T3	T4	20	20	100
15	15	15	15			

T1, T2, T3, T4 – теми змістових модулів

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Основна

1. Болховітінов Євгеній (митрополит). Вибрані праці з історії Києва. К. : Либідь: ІСА, 1995. 488 с.
2. Гавриил, архиеп. Всеподданейшее донесение императрице Екатерине II, генерал-поручика Текеля об уничтожении Запорожской Сечи // ЗООИД. Одесса, 1853. Т. 3. Отд. 1. С. 587-589.
3. Гавриил, архиеп. Историческая записка о Пустынно-Николаевском Самарском монастыре. Одесса : Гор. тип., 1838. 64 с.
4. Гавриил, архиеп. Остатки христианских древностей в Крыму. Уезд Феодосийский // ЗООИД. Одесса, 1844. Т. 1. С. 320-328.
5. Гавриил, архиеп. Отрывок повествования о Новороссийском крае из оригинальных источников почерпнутый // ЗООИД. Одесса, 1853. Т. 3. Отд. I. С. 79-129.
6. Гавриил, архиеп. Переселение греков из Крыма в Азовскую губернию и основание Готфийской и Кафийской епархии // ЗООИД. Одесса, 1844. Т. 1. С. 197-204.
7. Гавриил, архиеп. Продолжение очерка истории о Новороссийском крае. Период с 1787 по 1837-й год // ЗООИД. Одесса, 1863. Т. 5. С. 420–490.
8. Гавриил, архиеп. Устное повествование бывшего запорожца, жителя Екатеринославской губернии и уезда, селения Михайловки, Никиты Леонтьевича Коржа. Одесса, 1842. 94 с.
9. Гавриил, архиеп. Хронологико-историческое описание церквей епархии Херсонской и Таврической // ЗООИД. Одесса, 1848. Т. II. С. 140–210.
10. Гермоген. Таврическая епархия. Псков : Тип. Губ. правления, 1887. 520 с.
11. Діанова Н. М. Внесок вищого православного духовенства Південної України у розвиток історичної науки і освіти (кінець XVIII – початок XX ст.) : монографія. Одеса : Фенікс, 2012. 319 с.
12. Иннокентий. Записка о епархии Готфской // Приб. к ХЕВ. 1862. № 12. Ч. 6. С. 168-187.

13. Иннокентий, архиеп. Записка о восстановлении древних святых мест по горам Крымским // Крымский архив. Симферополь, 1994. № 1. С. 104-108.
14. Иннокентий, архиеп. Записка Иннокентия, архиепископа Херсонского и Таврического, о новоучрежденной епархии Римско-католической в Херсоне // Русский архив. 1868. С. 412-436.
15. Иннокентий, архиеп. Насаждение и успехи христианства в древнем Херсоне // Приб. к ХЕВ. 1860. № 1. С. 5-9.
16. Иннокентий, архиеп. Св. Иоанн, епископ Готфийский // Приб. к ХЕВ. 1862. Ч. 6. С. 163-167.
17. Лашков Ф. Ф. Архивные документы, относящиеся к истории сооружения в Херсонисе храма св. Равноапостольного князя Владимира // ИТУАК. Симферополь, 1888. № 5. С. 19-75.
18. Лебединцев А. О Феодосийской (викарной) епархии // Приб. к ХЕВ. 1861. Ч. 2. С. 40-57.
19. Лебединцев А. Столетие церковной жизни Крыма, 1783-1883 // ЗООИД. Одесса, 1883. Т. XIII. С. 201-219.
20. Лебединцев А. Ханская Украина // ЗООИД. Одесса, 1913. Т. XXXI. I. Исследования. С. 1-22.
21. Никанор, архиепископ Херсонский и Одесский: биографические материалы / предисл. С. В. Петровского. Одесса : тип. Фесенко, 1900. 409 с.
22. Петровский С. Одесский Архиерейский дом и Крестовая при нем церковь (Историческая записка по архивным делам Херсонской Духовной Консистории). Одесса : издание Одесского Архиерейского Дома, 1917. 44 с.
23. Петровский С. Одесский Преображенский, ныне кафедральный собор: к столетию со дня его освящения, 14 ноября 1795 г. – 25 мая 1808 г.: историческое описание и биографии по вновь изданным документам, сообщенным А. М. Гаммовым. Одесса : тип. Е. И. Фесенко, 1908. 480 с.
24. Порфирий (Успенский). Мнение о Синайской рукописи, содержащей в себе Ветхий Завет неполный и весь Новый Завет с посланием Святого Апостола Варнавы и книгою Ермы. СПб. : Тип. Имп. Акад. наук, 1862. 29 с.
25. Родионов М. К. Статистико-хронологическое историческое описание Таврической епархии. Общий и частный обзор. Симферополь : Таврич. губ. тип., 1872. 269 с.
26. Розвиток православ'я на півдні України кінець XVIII – початок XX ст. (на матеріалах Херсонської губернії та Південної Бессарабії): бібліографічний покажчик. / Автор.-упоряд.: В. В. Самодурова, Н. М. Діанова, В. С. Кочмар. Одеса : Астропринт, 2010. 440 с.
27. Серафимов С. Воспоминание о Преосвященном Гаврииле, первом (в Одессе) архиепископе Херсонском и Таврическом, а потом Тверском и Кашинском Одесса : Нитче, 1859. 84 с.
28. Серафимов С. Евгений Булгарис, архиепископ Славянский и Херсонский // Приб. к ХЕВ. 1863. № 11. С. 122-132; № 12. С. 172-182.
29. Серафимов С. Заметки из архива Готфийской епархии в Крыму // ЗООИД. Одесса, 1867. Т. VI. Отд. 3. С. 591-595.

30. Серафимов С. Крымские христиане (греки) на северных берегах Азовского моря // Приб. к ХЕВ. 1862. № 3. С. 145-177.
31. Серафимов С. Материалы для истории Херсонской епархии со времени учреждения ее 1873 года до нашего времени // Приб. к ХЕВ. 1873. № 3. С. 69-73; № 4. С. 91-101; № 15. С. 399-401.
32. Серафимов С. Новые известия о древней Сугдейской (Сурожской) епархии в Тавриде // Приб. к ХЕВ. 1865. № 4. С. 161-181.
33. Феодосій (Макаревський). Матеріали для історико-статистичного опису Катеринославської єпархії. Церкви та приходи минулого XVIII століття. Д. : ВАТ «Дніпрокнига», 2000. 1080 с.
34. Филарет (Гумилевский). Историко-статистическое описание Харьковской епархии. Изданное в пользу девиц духовного звания. Отд. I. М.: Готье, 1852. 236 с.
35. Филарет (Гумилевский). Историко-статистическое описание Черниговской епархии. Кн. 1-6. Чернигов, 1873-1874.

Додаткова

1. Барсов Н. И. Материалы для биографии Иннокентия Борисова, архиепископа Херсонского и Таврического : в 2 вып. Вып. 1. СПб. : Елеонский, 1884. 150 с.
2. Беднов В. Преосвященный Феодосий, епископ Екатеринославский и Таганрогский, и его труды по истории Екатеринославщины Екатеринослав : тип. С. И. Барановского, 1910. 24 с.
3. Бертъе-Белагард А. Л. К истории христианства в Крыму. Мнимое тысячелетие. Одесса : Славянская тип., 1909. 113 с.
4. Журба О. І. Культурна та історико-археографічна діяльність архієпископа Гавриїла (В. Ф. Розанова) в Південній Україні // Дніпропетровський історико-археографічний збірник. Вип. 1. Дніпропетровськ, 1997. С. 220-238.
5. Лиман І. І. Російська православна церква на півдні України останньої чверті XVIII – середини XIX ст. Запоріжжя : РА «Тандем – У», 2004. 488 с.
6. Лисовой Н. Н. Сердце, вместившее Восток. К 200-летию со дня рождения великого русского церковного историка, основателя Русской Духовной Миссии в Иерусалиме епископа Порфирия (Успенского). Режим доступа : http://palomnic.org/sz_sr/personalii/porfiri_uspenski/1/
7. Максимович М. Письма о Киеве и воспоминания о Тавриде. СПб., 1871. 154 с.
8. Непомнящий А. А. Роль духовних осіб у розвитку історичного краєзнавства в Криму (друга половина XIX – початок XX ст.) // УІЖ. 2003. № 4. С. 123-134.
9. Петровский С. Семь Херсонских архиепископов. Одесса : тип. Фесенко, 1894. 184 с.
10. Рукавіцина Є. В. Бібліотека і архів митрополита Євгенія (Є. О. Болховітінова) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 05.25.04. Київ, 1995. 19 с.
11. Симоненко І. М. Губернські вчені архівні комісії в Україні : Історіографічний огляд і бібліографічний покажчик. К., 2003. 132 с.

12. Тарасенко О. Архієпископ Філарет (Гумілевський) та його внесок у розвиток церковно-історичних студій в Україні в середині XIX ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Київ, 2002. 19 с.
13. Хмарський В. М. Археографічна діяльність Одеського товариства історії і старожитностей : монографія. Одеса : Астропринт, 2002. 400 с.
14. Швидько Г. К. Єпископ Феодосій Макаревський – дослідник історії Катеринославщини // Історія України: маловідомі імена, події, факти : Збірник статей. Вип. 8. К. : Рідний край, 1999. С. 276-282.
15. Яковлев В. А. Преосвященный Феодосий (Макаревский), епископ Екатеринославский // ЗООИД. Одесса, 1888. Т. XIV. С. 813-814.
16. Яковлев В. А. Протоиерей Г. Попруженко // ЗООИД. Одесса, 1889. Т. XV. С. 858-861.
17. Яковлев В. А. Протоиерей Серафим Антонович Серафимов // ЗООИД. Одесса, 1886. Т. XIV. Отд. 3. С. 804-806.
18. Яковлев В. А. Архимандрит Антонин // ЗООИД. Одеса, 1895. Т. XVIII. 13. Некрологи. С. 10.
19. Яковлев В. А. Епископ Порфирий (Успенский) // ЗООИД. Одесса, 1886. Т. XIV. Отд. 3. С. 800-803.
20. Ястребов М. Ф. Высокопреосвященный Иннокентий (Борисов) как профессор богословия Киевской духовной академии // Труды КДА. 1900. Т. 3. № 12. С. 522-566.
21. Яцюк М. «Матеріали для історико-статистичного опису Катеринославської єпархії» як джерело до історії Грецької Православної Церкви в Україні // Грецьке православ'я в Україні. Збірник наукових статей і матеріалів. К. : Прайм, 2002. С. 89-92.

Електронні інформаційні ресурси

1. Сайт litopys.org.ua.
2. Сайт Інституту історії України НАНУ history.org.ua та пов'язані з ним.
3. Електронні ресурси наукової бібліотеки ОНУ імені І. І. Мечникова. Режим доступу: lib.onu.edu.ua
4. Електронні ресурси Наукової бібліотеки ім. В. І. Вернадського. Режим доступу: nbuv.gov.ua.
5. Дослідники історії Південної України: біобібліографічний довідник / Упорядник: Ігор Лиман. Київ, 2013. Том 1. 2013. 382 с. Режим доступу: http://riurbanhistory.org.ua/library/liman/Doslydnyki_istoriyi_Pivdennoyi_Ukrayini_Tom_1.pdf

Навчальне видання

Діанова Наталія Миколаївна

**НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАВОСЛАВНОГО
ДУХОВЕНСТВА В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ
ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ**

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

з вибіркового курсу для здобувачів третього (освітньо-наукового)
рівня спеціальності 032 «Історія та археологія»

В авторській редакції

Підп. до друку 26.05.2021. Формат 60x84/16.
Ум.-друк. арк. 1,80. Тираж 11 пр.
Зам. № 2271.

Видавець і виготовлювач
Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова

Україна, 65082, м. Одеса, вул. Єлісаветинська, 12
Тел.: (048) 723 28 39. E-mail: druk@onu.edu.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4215 від 22.11.2011 р.